

אנשי עיר נצורה מטילים אבנים על
הרומאים התוקפים.
ציור מתוך תבליט על עמוד הניצחון
של טריאנוס (קיסר רומא 98–117
לסה"נ) ברומא.

למרות העובדות הנזכרות קופח מרד זה בידי המחקר ההיסטורי, ורק בשנים האחרונות קיבל העיסוק בו תנופה, לא מעט בשל גילויין של אגרות בר-כוכבא. סיבת ה"קיפוח" נעוצה בשני גורמים:

הראשון — אין בידינו שום יצירה ספרותית-היסטורית מימי המרד שנותנת תאור מכלי ראשון. לשון אחרת: מרד זה לא נתברך ביוסף בן מתתיהו משלו, שכלל שניתן להתווכח על דמותו, נתן בספריו תאור מקיף של המרד ברומאים בשנים 66–73 לספירה אשר במהלכו חרב בית המקדש. חוסרו של מקור כזה מאלץ את המחקר להרכיב את תאורו של מרד בר-כוכבא מפסיפס של עדויות חלקיות וקטערות, לעיתים סותרות ופעמים מגמתיות, המצויות בספרות התלמודית, בכתביהם של סופרים רומיים, בדבריהם של אבות הכנסיה ובספרות השומרונית, ול- שבץ בהן את המשתמע מן הממצא הארכיאולוגי. כל אלה יחד

מרד בר-כוכבא שארע בשנים 132–135 לספירה, הוא הנסיון הרציני האחרון להחזיר את העצמאות של עם ישראל בארצו, עד להקמתה של מדינת ישראל. מרד זה מתאפיין באחדותו של העם והתלכדותו סביב הנהגתו של בר-כוכבא, בניגוד למלחמות אחרים, התנחלויות ומאבקים על ההנהגה שציינו את המרידות הקודמות שארעו בימי הבית השני. כתוצאה מכך היה זה מרד רב עוצמה מבחינת מספר משתתפיו וכוחם, ועל מנת לדכאו נאלצו הרומאים להביא לארץ יחידות משנים-עשר לגיונות שקובצו מרחבי האימפריה ולהזעיק את גדול מצביאייהם ויליוס סוורוס נציב בריטניה. אף תוצאותיו של מרד זה היו קשות יותר משל קודמיו, לא רק מבחינת מספר ההרוגים, השבויים והפצועים אלא גם במשבר הכלכלי שנגרם, בתנועה החזקה של ירידה מארץ ישראל לתפוצות, ובכך שיהודה שממה כמעט לחלוטין ומרכזה של האומה והנהגתה עברו לגליל.

אין בהם כדי לתת תמונה ברורה ומלאה של מהלך המרד, או לפתור באופן חד משמעי בעיות קרדינליות כמו היקפו הטריטוריאלי של מרד בר-כוכבא, גורלה של ירושלים בעת המרד, האם נבנה בית המקדש, ועוד.

השני — מקובל היה לראות את ראשיתה של תקופת הגלות בתולדות ישראל בחורבן הבית השני. השקפה זו היא בעלת יסודות אפולוגטיים הנעוצים ברצון החוקרים הנוצרים בני המאה הקודמת וראשית המאה הזאת, להציג את חורבן הבית בתור עונש לעם ישראל, ובמקביל לו הופעת הנצרות שהיא ממשיכתה הנאמנה של היהדות. מובן כי השקפה כזו לא אפשרה לעסוק במרד בר כוכבא ולהדגישו, שכן מרד זה מבטא אקטיביות מדינית וצבאית מרשימה, שישים ושנים שנה בלבד לאחר חורבן הבית.

האמת היא כי בתקופה שלאחר חורבן הבית השני רבים מאפייני החרות מסימני הגלות. היחסים עם השלטונות הלכו ונשתפרו והאומה זכתה לאוטונומיה רחבה למדי. ההנהגה העצמית, שהיתה נתונה בידיהם של חכמים, ניהלה את חיי האומה לא רק מהבחינה הדתית, אלא גם מהבחינות החברתיות והכלכליות והוותה כתוצאה מכך הנהגה לאומית ממדרגה ראשונה, שהיתה אפילו בעלת הגמוניה מסוימת על יהודי התפוצות. הנהגה זו עשתה רבות לשיקומו של העם לאחר חורבן הבית, למילוי החלל הריק שנפער כתוצאה מחורבן זה, ואפשרה חיים דתיים-לאומיים ללא ירושלים והמקדש. איחודו של העם במרד בר-כוכבא, ועוצמתו המדינית והצבאית של המרד מהווים את שיאו של תהליך זה, ומשקפים את חינוכיותו הלאומית של העם בדורות הראשונים שלאחר חורבן הבית השני.

למרות ששחרור ירושלים היה ללא ספק אחת ממטרותיו העיקריות של מרד בר-כוכבא וגולת הכותרת שלו, הרי נתקשר מרד בר כוכבא מבחינה מיקומית לביתר. אם נבקש לתת זיהוי יישובי למרד זה הרי יש לכנותו בשם מלחמת ביתר; שכן ביתר שימשה כמעוז של המורדים, והמצור עליה וכיבושה מסמלים את קץ המרד, ואובדן התקוות לחידושה של מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל למשך מאות בשנים.

ביתר מזוהה בכפר הערבי בתיר השוכן כעשרה קילומטרים דרומית-מערבית לירושלים. מצפון מערב לכפר מתנשא הר תלול ועליו שדה חרבות, המכונה בפי הערבים ח'רבת אל יהוד (=חורבת היהודים). הממצא הארכיאולוגי במקום מעיד על ביצורי ביתר, ועל המצור שהטילו עליה הרומאים. חפירה ארכיאולוגית יסודית ושיטתית טרם בוצעה בביתר. שמה של ביתר במקורות הארץ-ישראליים הוא ביתתר, ונראה כי ביתר היא הצורה הארמית המקוצרת של השם, כמו בישן לבית-שאן. משמעותו של השם איננה ברורה. ישנו נסיון בתלמוד לפרשו בתור בית-תרי, כלומר בית השנים, אך הדבר נראה יותר כאטי-מולוגיה עממית. יתכן כי שם המקום במקורו הוא בית-תר, כלומר בית השור, אך אין הדברים יוצאים מגדר השערה.

שאלת המפתח המתייחסת לתפקידה של ביתר בעת מרד בר-כוכבא היא מדוע נבחרה דוקא ביתר למעוזם של המורדים. אמת שמעמדה הטופוגרפי-אסטרטגי של ביתר הוא טוב, וכי ביצוריה הטבעיים מעולים ועדיפים אף על אלה של ירושלים. אולם יחד עם זאת ניתן למצוא בהרי יהודה מקומות רבים נוספים העונים לא פחות על דרישות המורדים וצרכיהם. הפתרון לשאלה זו נעוץ בכך שביתר לא היתה רק מבצרם האחרון של המורדים אלא מרכז יהודי חשוב בזמן המרד כולו,

ואף לפניו. ביתר אינה קשורה רק לסופו של מרד בר-כוכבא אלא אף לראשיתו, ויש להניח כי נתרכזו בה חלק ניכר מההכנות למרד. יש לציין כי מרד בר-כוכבא לא פרץ באופן ספונטאני, אלא קדמו לו הכנות די ממושכות ויסודיות. פרטים על הכנות אלה מספר ההיסטוריון הרומי דיו קסיוס שתאורו הוא השלם והקרוב ביותר למרד: "ובירושלים הקים הדריינוס עיר חדשה במקום זו שחרבה, וקרא לה איליה-קפיטולינה. אף הוא בנה במקום היכל האלוהים מקדש לזאוס. מעשה זה הביא למלחמה גדולה וממושכת, שכן נורא היה הדבר בעיני היהודים שנוכרים ישבו בעירם, ומקדשי גויים יווסדו בתוכה. ואולם כל זמן ששהה הדריינוס במצרים ולאחר מכן בסוריה, שקטו היהודים, מלבד מה שפגמו בכלי הזין שהוטל עליהם להתקינם (לצורכי החילות הרומיים), כדי שיפסלו בבדיקה וישארו בידם לשימושם הם. ברם, לאחר שהפליג הדריינוס, מרדו בגלוי. הואיל ולא העזו להסתכן במערכה גלויה עם הרומאים, תפסו את מקומות הכושר וביצרום במנהרות ובחומות. כדי שישמשו להם בתי מנוס בשעת הכרה, וכדי שיוכלו להתחבר אלה עם אלה במעברים שמתחת לפני הקרקע, ולא יצטרכו להיזקק לדרכים שעל פני האדמה, ואף יתא להם (במחבואיהם-מנהרותיהם) אוויר ואור" (דיו קסיוס, תולדות הרומאים, ספר ס"ט י"א ואילך). מדבריו של דיו קסיוס משתמע אופנים אחדים בהם התכוננו היהודים למרד — החל מיצור כלי נשק מתחת לסטאנדרד של מפרטי החימוש הרומי, כדי שיפסלו בבדיקה וישארו לשימושם הם, וכלה בחפירת עמדות ותעלות קשר ובהקמת ביצורים.

בהכנות אלה השתלבה ביתר, ומבחינה זו יאמר כי ביתר היתה מספיק קרובה לירושלים ומספיק רחוקה הימנה כאחד. מספיק קרובה לירושלים, על מנת לשמש מקום היערכותן של ההכנות למרד וקשר קפיצה לכיבוש ירושלים; ומספיק רחוקה מירושלים, כדי שהכנות אלה לא תתבצענה ממש מתחת לעינו הפקוחה של הלגיון העשירי הרומי שישב בירושלים.

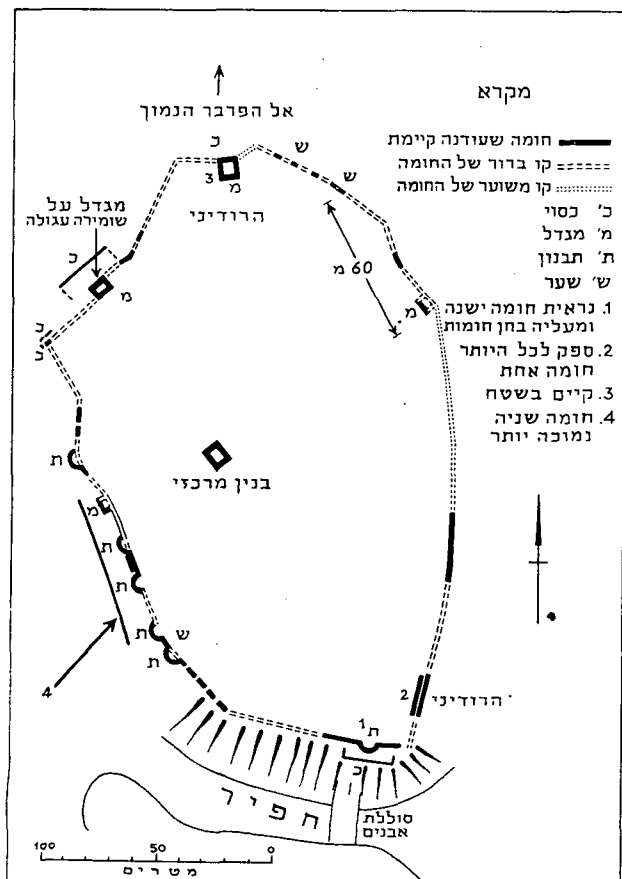
בדיקת תולדותיה של ביתר מעלה, כי היה קיים בה ישוב כבר בתקופת המקרא, ואף קודם לה. ביתר אמנם אינה נזכרת במקרא אולם מעיד על כך הממצא הארכיאולוגי. כמו כן מצויה ביתר בתרגום השבעים ליהושע בו היא נזכרת בין הישובים שבנחלת יהודה (יהושע ט"ו 59), וכן היא מצויה לצידה של בית שמש ב" אחד מכתבי היד של ספר דברי הימים (דבה"א ו' 44). המקורות של ימי הבית השני אינם מזכירים את ביתר, ומבחינה זו "לא מצינו" יש בו משום ראיה, לפחות לכך שלא שכן בה ישוב חשוב ובעל השפעה. סביר גם להניח שלא היה מקום ליישוב מסוג זה בקרבת מקום לירושלים. העדות הראשונה המתייחסת לביתר עוסקת בימי חורבן הבית השני ונושאת אופי אגדי. עם זאת רומזת עדות זו לכך שביתר נבנתה מחורבנה של ירושלים, כשם שדאי כי אף ישובים אחרים באזור ירושלים כמו בית-לחם, בית-אל או גופנה "נהגו" מחורבן ירושלים מבחינת גידול מספר תושביהן ועליית יוקרתן. על כל פנים מצטרפת עדות זו למקורות אחרים המעידים על קיומו של ישוב יהודי משמעותי בביתר בתקופה שבין חורבן ירושלים לבין מרד בר-כוכבא.

שורה של מקורות באים להדגיש את גודלו של הישוב היהודי בביתר בעת מרד בר-כוכבא ולקראתו, לדוגמה: "אמר רב יהודה אמר שמואל משום רבן שמעון בן גמליאל: מאי דכתיב 'עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי' (איכה ג' 51), ארבע מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר, ובכל אחת ואחת היו בה ארבע מאות

איזור ביתר — למעלה מחנות רומים; למטה מימין המבצר.

ביצורי ביתר

דבריו הראשונים של דיו קסיוס הם אפולוגטיים ונאמרו כנראה מתוך רצון לתרץ את אי ההצלחה הרומית בתחילת המרד. במיוחד אמורים הדברים לגבי טיעונו כי בתחילה הרומאים כלל לא נתנו את דעתם למרד. אין גם כל עדות מסייעת לדבריו שהמרד פשט אף לתפוצות, או שהצטרפו אליו גויים רבים, וכל אלה נאמרו מן הסתם כדי לתרץ את הקשיים הגדולים בדיכוי המרד. לעומת זאת מדויקים דברי דיו קסיוס ביחס לטקטיקה בה נקט סוורוס, והם מקבלים אישור ממקורות אחרים ומן הממצא הארכיאולוגי. בולטת ההדגשה על הזהירות המירבית שנהג בה המצביא הרומי. אין ספק כי זהירות זו נבעה מכך שבר-כוכבא גבר על הלגיונות הרומיים שהיו בארץ ישראל ועל אלה שנשלחו לעזרה מסוריה, ערביה (עבר הירדן) ומצרים השכנות. אחד הלגיונות האלה, הלגיון העשרים ושניים שנשלח לעזרה ממצרים אינו נזכר עוד בכתובים לאחר מרד בר-כוכבא, ומסתבר, כי הושמד ופורק כליל. בשלבים אלה של המרד משתלט בר-כוכבא על יהודה כולה ולוחמיו מגיעים במקומות רבים עד הים, ירושלים משוחררת ונטבעות בה מטבעות לציון חירותה. בר-כוכבא מנהיג את האומה לא רק מן הבחינה הצבאית אלא גם אדמיניסטרטיבית, כך לדוגמה הוא מחכיר קרקעות שקודם לכן היו ברשות הרומאים.

הקערה מתהפכת על פיה עם בואו של יוליוס סוורוס והבאתם של כוחות נוספים מאזור הדנובה, אשר מעלים לשנים עשר את מספר הלגיונות הרומיים שכולם או יחידות נבחרות מהם נמצאים בארץ. המורדים נאלצים לפנות את ירושלים, והרומאים סוללים כביש המכתר אותם ומונע מהם קשר עם שאר חלקי הארץ שהתחזאי שלו הוא — יריחו, בית אל, אמעוס, בית גוברין, חברון. שרידים מכביש זה ומביצוריו ניתן לראות עד היום. בסופו של דבר נדחקים הלוחמים לביתר, עליה מטילים הרומאים מצור צמוד ולוחץ.

בספרות התנאית מצויה עדות המתייחסת למצור שהטילו הרומאים על ביתר: "שוב מעשה בששים בני אדם שירדו לכרקום ביתר ולא עלה מהם אחד, ובא מעשה לפני חכמים והשיאו את נשיהם" (תוספתא יבמות פ"ד ה"ח). "כרקום" הוא הצורה העברית למושג הלטיני circumvallatio שפרושו דייק. שרידיו של דייק זה ושל המחנות הרומיים שהקיפו את הנצורים מצויים בביתר. הלכה זו עוסקת בהתרת עגונות, ותוך שהיא "משיחה לפי תומה" עולה תמונה חיה ממצור ביתר. מתברר כי הלוחמים לא השלימו עם המצור, אלא ניסו לפורצו, להתנכל לכוחות הרומיים, ושמא אף ליצור קשר עם החוץ. יש לציין כי שרידיו של הדייק שהקיף את ביתר כפולים במקומות אחדים, בצורה של שתי גדרות שהמרחק ביניהן עולה על שלושה מטר. אופן בניה זה מראה בעליל שהרומאים היו מודעים לפשיטותיהם של לוחמי בר-כוכבא, וביקשו למנען על ידי ביצורי-יתר. כתובת לטינית שנחקה בסלע המצוי לא הרחק ממעיינה של ביתר מזכירה את "קציני המאה ממשלחות הלגיון התמישי המקדוני, והאחד-עשר הקלאודי" — לגיונות אשר הובאו מארצות הבלקן לשם דיכוי מרד בר-כוכבא.

מבחינת השיטה וסוג הביצורים ניכר הדמיון בין מצור ביתר לבין המצור שהטילו הרומאים על מצדה. אולם בניגוד לפרשת מצדה שהיא מספיקתו של המרד הגדול, הרי מצור ביתר הוא פרק מרכזי של מלחמת בר-כוכבא. הדבר משתקף יפה בתאורם של חכמים: "שלוש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף על ביתר" (ירושלמי תעניות פ"ד, ס"ח ע"ד). מקור זה מייחס למצור ביתר

את מישכו של מרד בר-כוכבא כולו. מובן שזו הגזמה, אך יש בכך משום הצדקה לראות את מרד בר-כוכבא באספקלריה של מלחמת ביתר.

למעשה ארך המצור מספר חודשים באביב ובקיץ של שנת 135 לספירה. בסופו של דבר שפכו הרומאים סוללות לחפיר, והעלו עליהן מגדלים ובתוכם אילי ברזל שנגחו בחומת ביתר ופרצוה. המסורת היהודית קובעת את התאריך של לכידת ביתר לט' באב (משנה תענית פ"ד מ"ו). בין שהדברים תואמים את תאריך כיבושה של ביתר במציאות, בין אם לאו. ברורה המגמה — להשוות את הטראומטיות של מאורע זה, לאסון הלאומי הכבד ביותר שארע לעם ישראל, היינו חורבן הבית השני.

המקור התלמודי תולה את הקולר של מפלת ביתר בשומרונים (ירושלמי תענית פ"ד, ס"ח ע"ד—ס"ט ע"א; והשוה איכה רבה פרשה ב', ד'). מקור זה מספר על חיכוכים בביתר הנצורה בין בר-כוכבא לבין רבי אלעזר המודעי, שריקעם בשאלה האם יש להמשיך את המלחמה גם במצב גורש וחסר סיכויים. חיכוכים אלה נוצלו בידי שומרוני אחד בעל קשרים עם הרומאים הצרים על ביתר, אשר העליל על רבי אלעזר המודעי שבכוונתו למסור את העיר בידי הרומאים, והביא להריגתו על ידי בר-כוכבא. במעשה זה רואה התלמוד את הסיבה למפלתה של ביתר.

מובן כי העדות הנזכרת היא מגמתית וכוונתה למצוא טעם היסטוריוסופי לנפילתה של ביתר בידי הרומאים ולכשלונו של מרד בר-כוכבא. אולם יש לבדוק מה מידת המשמעות ההיסטורית של המוטיבים המרכיבים את המקור הזה, ובמיוחד בהקשר לדמויות הנזכרות בו. המחלוקת המתוארת בין בר-כוכבא לבין רבי אלעזר המודעי שהיא מראשי החכמים ודודו של בר-כוכבא, היא כנראה אותנטית. אך בשום אופן אינה משקפת את יחסם למרד של חכמים בכלל ושל רבי אלעזר המודעי בפרט במהלך המלחמה כולה. כללם של המקורות מלמד שהחכמים היו מאוחדים בתמיכתם במרד, וראש וראשון בהם רבי עקיבא שקרא על בר-כוכבא: "דין הוא מלכא משיחא" (= זה הוא המלך המשיח). גילויים אפוזיציוניים מצד חכמים ניתן למצוא רק בשני מישורים: הראשון בא לידי ביטוי בתגובתו של רבי יוחנן בן תורתא לדבריו של רבי עקיבא — "עקיבה, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן-דוד לא יבא". אין בדברים אלה משום התנגדות למרד עצמו, אלא רק כלפי התפיסה שבר-כוכבא הוא המלך המשיח. השני משתקף בדברים המסופרים על רבי אלעזר המודעי, מהם מסתבר כי לקראת סוף המרד כאשר המפלה היתה קרובה לבוא, היו בביתר חכמים אשר התנגדו להמשך המלחמה.

בעיה אחרת הקשורה לעדות הנזכרת על מפלת ביתר היא יחסם של השומרונים למרד בר-כוכבא. מצויים חוקרים שביקשו לאור מקור זה לאשש את הדעה כי השומרונים לא השתתפו במרד, ושמא אף סייעו לרומאים בדיכוי. האמת היא כי בלתי אפשרי להביא ראיה ממקור זה, כי מאליה עולה השאלה — אם כן הדבר, מה מעשיו של שומרוני בביתר הנצורה? הלא מכך ניתן להסיק את ההיפך, היינו שהשומרונים השתתפו במרד בר-כוכבא. לאור האמור מתעורר הרושם כי כל המעשה בשומרוני הגורם למפלת ביתר הוא בבחינת נופך אגדי, ויותר משהוא משקף את יחסם של השומרונים למרד, הוא משקף את התערערות היחסים בין השומרונים לבין היהודים לאחר מרד בר-כוכבא.

מן המקורות על סופה של ביתר מבצבץ היאוש הכבד שהותיר אחריו כשלונו של המרד. לדוגמא: "והיו הורגין בהן והולכין (הרומאים) בנצורי ביתר שנפלו בידם) עד ששקע הסוס בדם עד

חוטמו. והיה הדם מגלגל סלעים משאוי ארבעים סאה עד שהלך הדם בים ארבעת מיל. אם תאמר שהיא (ביתר) קרובה לים, והלא רחוקה מן הים ארבעים מיל. אמרו: שלוש מאות מחי תינוקות מצאו על אבן אחת... כרם גדול היה לאדריינוס הרשע שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין טיבריא לציפורי (כמו המרחק מטבריה לצפורי) זהקיפו גדר מהרוגי ביתר מלא קומה ופישוט ידיים, ולא גזר עליהם שיקברו, עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם שיקברו..." (ירושלמי תענית פ"ד, ס"ט ע"א). תאורים אלה המפליגים באכזריותם של הרומאים, מבקשים להמחיש את גודל המשבר עם כשלונו של מרד בר-כוכבא. יש לציין כי קדוותם ושפעת הצבעים השחורים של עדויות אלה ודומותיהן, עולים על אלה העוסקים במלחמת החורבן.

תמונה מן המציאות של סוף מרד בר-כוכבא עולה גם מסימנים של דברי דיו קסיס: "חמישים מצודות ממיטב מבצריהם של היהודים נהרסו בידי הרומאים, וחמש מאות שמונים וחמשה כפרים מן החשובים ביותר חרבו בידיהם. חמש מאות ושמונים אלף אנשים — יהודים — נטבחו בהתנגשויות ובקרבות. והחל לים שנפלו ברעב ובמחלה ובאש — אין להם מספר. כמעט כל ארץ יהודה הפכה לשממה... וזאבים וצבועים הרבה פרצו לתוך עריהם. ברם אף מן הרומאים נפלו חללים הרבה במלחמה זו, ולפיכך נמנע הדריינוס באיגרתו אל הסינא מלכתוב אותה פתיחה רגילה — אם שלום לכם ולבניכם מוטב, לי ולצבאותי שלום". תאור זה מדבר בעד עצמו; אין בידנו לאמת את המספרים המצויים בו, אולם העובדה שאין הם עגולים מגבירה את האפשרות שהם קרובים למציאות.

המקורות הפנימיים והחיצוניים כאחד מרבים להדגיש את מספר השבויים הגדול שנתפס בביתר ובמקומות האחרים שנפלו לידי הרומאים, ואשר החילות המנצחים מכרו אותם לעבדים. מספר השבויים היה כה גדול עד שמחיר העבדים ירד בכל רחבי האימפריה הרומית, ואילו בשוקי העבדים בארץ ישראל ירד מחיר העבדים, לדברי אחד המקורות, עד למחיר מנת מספוא של סוס. עדות זו מתייחסת ל"יריד האלה" הוא שמו של השוק שהיה מצוי בממרא, השוכנת מעט צפונית לחברון לצידה של הדרך לירושלים. הרושם שהותיר דבר זה על היהודים היה כה עז עד שרבי יוחנן, שזמנו כמאה שנה לאחר מרד בר-כוכבא, מתיר להיכנס לשווקים של נוכרים למרות החשש של עבודה זרה המתבצעת בהם, אך אוסר להיכנס ליריד שבממרא.

למרות המפלה הכבדה וגזירות השמד שנחקקו נגד היהודים ושמגמתן היתה לשבור את עם ישראל מן הבחינה הלאומית, חלה התאוששות מופלאה לאחר מותו של הדריינוס וביטולן ההדרגתי של הגזירות הנזכרות. המרכז ומוסדות ההנהגה עובריים לגליל, ובו משקמים עד מהרה את הגישאות והסנהדרין, דוגמת אלה שנוסדו ביבנה לאחר חורבן בית המקדש. גם יהודה לא שממה לאורך ימים, וכעבור כמה עשרות שנים מתחדשים בה מרכזים יהודיים פורחים, אם כי אין לנו ידיעות על מרכז יהודי חדש בביתר. בימי רבי יהודה הנשיא, בסביבות שנת 200 לספירה, מגיע תור זהב לעם היהודי, והדברים אמורים גם לגבי היחסים עם הרומיים, ובשיאם נחתמת המשנה, המשמשת יסוד לתלמוד ומסגרת ושריון לחייו של העם היהודי בארץ ובגולה.

אין זה מתפקידו של ההיסטוריון לדון בשאלה מה היה קורה לו לא היתה פורצת מלחמת בר-כוכבא. אולם אין ספק כי למרות כשלונו של המרד יש בערכי הלחימה שנתגלו בו משום אבן פינה לדורו ולדורות מבחינת מורשת הקרב של עם ישראל. ■